

LOGISTIEK VAN DE NIEUWSTE GESCHIEDENIS –
PROBLEMES LOGISTIQUES DE L'HISTOIRE
CONTEMPORAINE

GESCHIEDENIS EN COMPUTER IN BELGIE

door

Jules VERHELST

Werkleider aan het Rijksarchief te Gent

Het wordt stilaan tijd voor een overzicht van wat op dit gebied in België reeds gepubliceerd werd. De computer begint immers ook het methodologisch denken van de Belgische historici, archivariissen en bibliotekarissen te beïnvloeden. En wanneer men vandaag vaststelt, hoe weinig historici weten wat er bijvoorbeeld in Luik al gepresteerd werd, dan loopt er iets mank in de informatie. Deze beknopte kroniek betreft alleen de gepubliceerde ervaringen over dit onderwerp, en sluit af met het jaar 1973.

Een bevattelijke inwijding op bepaalde aspecten van het gebruik van de computer in de menswetenschappen, vinden wij in het artikel van C. Douchamps-Lefèvre (1). Na enkele lijnen over de geschiedenis en de karakteristieken van de ordinators wordt er iets meer ingegaan op :

- de analyse van de inlichtingen door formalisering en codificatie;
- de bronnen welke vooral vatbaar zijn voor deze bewerking doordat zij series konstant herhaalde elementen inhouden;
- de vereiste interdisciplinaire samenwerking;
- de eerste stappen op dit terrein door de filologen (sinds 1958);
- de ontwikkeling in België sinds 1961, door filologen eerst, historici na hen;
- het gebruik van de computer in archieven en biblioteken.

Naast een beknopte keurbibliografie in de voetnoten vinden wij hier ook een eerste interessante lijst van namen van specialisten.

Dit inwijdend artikel werd geschreven in maart 1969 en

(1) C. DOUXCHAMPS-LEFEVRE, *L'automation au service des sciences humaines*. Archives et Bibliothèques de Belgique – Archief- en Bibliotheekwezen in België, XLII, 1971, pp. 124-140.

gepubliceerd in 1971. Tussen deze data in brachten Pieyns-Rigo, Desama en Pieyns (2) verslag uit over hun automatische behandeling van notariële akten uit het Luikse, en E. Hélin (3) over het gebruik van socio-professionele codes voor de pré-industriële maatschappij. Het verslag over het vastleggen van de traditionele analyse van de notarisakten op ponskaarten en over het seriëren is zeer nuttig. Het geeft niet alleen richtlijnen in verband met de te volgen schema's, maar zet ook aan tot nadenken over een aantal voorbereidende werkzaamheden.

Van meer algemene draagwijdte is de bijdrage van E. Hélin. Hij noemt het achterhalen van de beroepen een onmisbare stap in iedere studie van economisch of maatschappelijk leven van stad of platteland. En hij stelt vast, dat het niet gemakkelijk is die oude beroepsnamen te vereenvoudigen en te klasseren, en dat de eerste demografen zich doorgaans aan de termen uit de bronnen hielden. Maakt men gebruik van de aktuele codes van nationale en internationale statistische diensten, dan blijkt het onmogelijk om het oude te dekken met hedendaagse klasseringsnormen. Daarom hebben jongere historici gepoogd hetzij een andere klassering te gebruiken, hetzij zelf een code te scheppen die strikt aan een bepaalde bron gebonden is. Maar ook dit wordt een euvel, in het bijzonder voor de onderlinge vergelijkbaarheid van de studies. Daarom streeft men er nu naar het onderscheid tussen economische produktie en sociale hiërarchie in te bouwen in het systeem.

Een code moet beantwoorden aan de waarnemingen, mag niet uitgaan van een coherent en a-priori systeem. Voor het inventariëren van de beroepen kunnen wij echter wel aan aantal criteria gebruiken, zoals : aktief of non-aktief; indeling volgens landbouw, nijverheid en diensten (met de respektievelijke hoofdingelingen, beroepen en specialiteiten); het belang van bedrijf of dienst van tewerkstelling; het juiste sociale niveau binnen een beroepsvermelding; leeftijd, sexe, burgerstand; het sociaal aspekt verbonden aan de betrokken woning; het inkomen.

Een dergelijke code moet bovendien geopend blijven voor toevoegingen. En wanneer men telt, doet men er goed aan de groepen die elkaar kunnen overlappen samen te nemen en over futiele details heen te stappen. Het tellen moet ook kunnen leiden tot statistisch

(2) P. PIEYNS-RIGO, Cl. DESAMA, J. PIEYNS, *Informatique et protocoles de notaires : Essai de traitement automatique d'actes notariés liégeois des XVIIe, XVIIIe et XIXe siècles*. Féd. Archéol. et Histor. de Belgique. Annales du XLIIe Congrès. Malines 1970. T. 2, 1971, pp. 367-373.

(3) E. HELIN, *Les codes socio-professionnels comme instruments d'analyse des populations antérieures à la révolution industrielle*. Ibid., pp. 357-366.

significante resultaten. Twijfelgevallen codeert men best afzonderlijk.

De auteur brengt daarna verslag uit over een (geslaagde) poging tot automatisch behandelen van de bevolkingslijsten van het jaar IX. Al houdt deze bron niet voldoende inlichtingen in om er alle voormelde criteria op toe te passen, toch zijn zeer complexe bewerkingen mogelijk.

In zijn besluiten wijst hij op het feit dat de historicus nog altijd zelf coderen moet, in afwachting dat de linguïsten de weg naar een automatische vertaling vrijmaken. In sommige gevallen is het ook niet nodig alles te coderen, kan men een aantal inlichtingen (bepaalde soorten handel bv.) onder één code samenbrengen. Wanneer al dat voorbereidend werk gedaan is, komen krachten vrij om dieper op de stof in te gaan. De fichier van inwoners van Luik in het jaar IX is nu zo omvangrijk, dat een werkelijke "data-bank" is ontstaan waaruit meerdere specialisten kunnen putten.

De enkele bladzijden van deze bijdrage verdienen een omstandige recensie. Toch is het onmogelijk er de ganse rijkdom van weer te geven in deze enkele lijnen. De lektuur blijft dus warm aanbevolen. Het artikel van Douchamps-Lefèvre en dat van Hélin vormen als het ware een nuttige inleiding op de teksten van het colloquium van februari 1971 (4), gepubliceerd in 1972.

In dit colloquium werd door een gamma van specialisten naar voor gebracht wat reeds bereikt werd en waar men nog naar toe wil. Wie zich inwijden wil in deze stof heeft al een praktische wenk wanneer hij de namen van de sprekers en van de vertegenwoordigde instellingen overloopt.

Voor een kroniek als deze hebben deze "Handelingen" één moeilijkheid: waar wij ons uiteraard zouden moeten beperken tot hetgeen van historisch belang kan zijn, daar blijkt nu juist een sterke interdisciplinaire samenhang in de methodologie. Het is duidelijk, dat de filologie in middeleeuwse auteurs bv. andere dingen zoekt dan de historiografie. Maar beide hebben er belang bij dat de bronnen op algemeen bruikbare manier automatisch verwerkt worden. En de noodzaak om samen de aanpak van de bronnen te bespreken kan leiden tot een vruchtbare uitwisseling van denkschema's. Het zou echter te ver leiden om op iedere bijdrage in te gaan: wij beperken ons tot het historische en sporen aan ook de rest te lezen.

(4) *Actes de Colloque "L'Utilisation des Ordinateurs et la Recherche en Science humaines"* – *Handelingen van Colloquium "Het Gebruik van Computers en het Onderzoek in de Menswetenschappen"*. (Brussel, 25-27 februari 1971). Teksten verzameld door D. DE STOBBELEIR & E. PERSOONS, en gepubliceerd als extranummers 5 en 6 van "Archives et Bibliothèques de Belgique – Archief- en Bibliotheekwezen in België", Brussel, 1971, 149 en 251 p.

In de eerste plaats is de inventariseringsmethode van het "AMVC" interessant (5). Hier wordt onderscheid gemaakt tussen de inventarisatie voor inwendig gebruik op fiches en deze voor vorsing op ponskaart. Voor beiden heeft men een *stuksgewijze* inventarisatie van brieven en handschriften uitgevoerd. Wat in feite neerkomt op de vorming van nieuwsoortige regesten voor hedendaagse bronnen. De automatisering heeft hier tot gevolg gehad dat een veel nauwere vervlechting tussen archief- en vorsingswerk tot stand kwam. Archivarissen van ambtelijke bescheiden, vooral deze voor hedendaagse archieven, die geleerd hebben met grote reeksen te werken en te denken in lopende meters, zullen wel enige moeite hebben om die terugkeer tot regesten aanvaardbaar te noemen. In het kader van het AMVC is dat echter verantwoord.

Wat niet betekent, dat men in de "normale" archieven aan het probleem ontsnappen zal. J. Pieyns (6) formuleert dit voor zijn onderwerp, de notarisakten, als volgt: "Aussi avons-nous voulu profiter de ces techniques pour constituer une liste de notaires qui ne soit pas uniquement un inventaire d'archives, mais encore un instrument de travail facilement exploitable et propre à circonscrire, à Liège, les problèmes posés par l'histoire du notariat et l'accès à la documentation que constituent les protocoles." Inventariseren betekende tot hiertoe: in de beschrijving en rangschikking van de documenten de structuur van de instelling weerspiegelen en die inventaris toegankelijk maken door middel van indices. Wij hebben de indruk, dat de indices nu meer op de voorgrond komen in plaats van de structuur van de instelling. De nieuwe technieken bieden mogelijkheid tot een zeer ruime aanpak en sporen daar dan ook toe aan. Zo heeft Pieyns de lijst van Luikse notarissen gerekonstrueerd door opzoekingen tot in de archiefdepots van Aarlen en 's Hertogenbos, door gebruik van kranten, enz. Het is immers duidelijk, dat de computer niet lonend is en dus economisch niet verantwoord voor een fragmentarische studie.

Bij de lektuur van dit alles blijkt dat de opdracht van de

(5) L. SIMONS, R. VERVLiet, *De inventariseringsmethode van het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven*. Ibidem, deel 1, pp. 59-75. (De bibliografie bij dit artikel werd alleen in gestencilde vorm op het colloquium uitgedeeld).

(6) J. PIEYNS, *Une application des méthodes du traitement de l'information à un inventaire d'archives et à un problème historique: les notaires liégeois, XVIe-XXe siècles*. Ibidem, T. 2, pp. 65-83.

archivaris zwaarder wordt dan ooit, en dat men van hem steeds meer kennis zal vragen op gebieden waar hij vroeger geen idee van hoefde te hebben.

Hoe die notariële akten voor automatisch onderzoek werden geformaliseerd, vinden we bij P. Pieyns-Rigo (7).

G. Hansotte en M. Pieyns (8) brengen verslag uit over dezelfde invoerproblemen voor de gedrukte plakkaarten, in dit geval dus voor een niet becijferbare dokumentatie. Voor deze soort bron is vooral de grote diversiteit van de inhoud een moeilijkheid, samen met de grote verscheidenheid van de termen. Ook hier moet daarom beroep gedaan worden op een soort regesten, die dan wel nog aan een strenger formalisme dienen onderworpen dan vroeger. Interessant is het voorstel tot gebruik van "Cameracard 3 M", een ponskaart waarvan een deel wordt ingenomen door de microfilm van het dokument.

De Luikse demografen brengen verslag uit over het verder verloop van hun werkzaamheden in demografie en sociale stratifikatie (9). Zij hebben de telling van het jaar IX voor Luik gebruikt en deze geverifieerd - en zo nodig aangevuld - met gegevens uit onmiddellijk voorgaande of volgende bevolkingsregisters, uit het primitieve kadaster, burgerstand en "Gazette de Liège". Gehinderd door de spellingsvarianten hebben zij de persoonsnamen op dat ogenblik nog niet overgenomen en ook de straatnamen (de huizen waren toch genummerd) weggelaten. Als tussendokument tussen bron en ponskaart werd een fichier gevormd.

De bekomen ponskaarten werden dan aan de nodige enkelvoudige en gekombineerde tellingen onderworpen. Daarbij is het nuttig gebleken deel-fichiers te vormen, die toelaten voor bepaalde beperkte tellingen de computer het doornemen van het hele pak te besparen. Terloops wordt ook gewezen op het nut van deze machines voor statistische berekeningen en op de bestaande technische mogelijkheden om meerdere werken gelijktijdig te laten gebeuren.

En Desama besluit : "l'ordinateur bouleverse les traditions et les rites" doordat zij de historicus verplicht nieuwe technieken te

(7) P. PIEYNS-RIGO, *Formalisation des contrats passés devant des notaires liégeois du XVIIIe siècle*. Ibidem, T. 1, pp. 121-131.

(8) G. HANSOTTE & M. PIEYNS, *Placards imprimés liégeois du XVIIIe siècle : formalisation et essai de traitement automatique*. Ibidem, T. 1, pp. 109-119.

(9) E. HELIN, *Interprétation statistique d'un recensement nominatif : tests, codifications, premiers traitements*. Ibidem, T. 1, pp. 101-107; Cl. DESAMA, *Programmas appliqués aux recensements du début du XIXe siècle : Liège et Verviers*. Ibidem, T. 2, pp. 181-185.

beheersen, en andere "modes de pensée" te volgen, hem drijft naar "des traitement en équipe" die op hun beurt "visent à dégager une typologie des ensembles sociaux et des familles d'ensembles".

C. Douxchamps-Lefevre (10) trekt vooral de aandacht op het "travail de préparation extrêmement minutieux qui exige une connaissance profonde des données à inscrire et la prescience de leur portée". Zij heeft de douanestatistieken genomen, omdat deze bron door haar omvang, haar belang en haar mogelijke quantificering bijzonder geschikt is. Het gebruik van de computer is in dit geval lonend, omdat de machine toelaat ingewikkelde tellingen en vergelijkingen te maken voor de samenstelling van import- en exporttrafic. En ten slotte leidt dit projekt reeds tot samenwerking of minstens samen-gebruik-maken-van-de-inlichtingen zowel vanwege archiefwezen als vanwege de universiteiten van Luik en Leuven.

Aan de U.L.B. heeft men migratie en grondbezit bestudeerd (11). Voor de migratie mocht men gebruik maken van de rijke archieven van Buitenlandse Zaken. De problemen van codificatie en de kritiek en methode van groepering der inlichtingen zijn hier vooral interessant. Uit de studie bleek, dat de emigratie uit Vlaanderen vooral herkomstig was uit de agrarische gebieden van het Noorden der beide Vlaanderen en zich hoofdzakelijk oriënteerde naar het "Midwest" van de U.S.A. Vanuit Henegouwen vertrokken heel wat koolputters naar de industriegebieden van Pensylvanië.

Deruelle waarschuwt voor "une forme d'érudition chiffrée-traitement input d'archives codifiées, par exemple - qui ne débouche sur aucune problématique" en die zou kunnen leiden tot "l'informatique" als "prétexte à une démission de l'historien ravalé au rang de codificateur de données..." Men kan zich inderdaad voorstellen dat de vlucht in de kritische voetnoten van de oude historiografie kan vervangen worden door een vlucht in een beperking tot technische snuffjes. Ook waarschuwt de auteur voor het extrapoleren vanuit een beperkte steekproef, die bovendien op louter toevallige wijze zou worden georganiseerd. De totale populatie der eigenaars is anderzijds te uitgebreid, maakt de invoer-faze tot een al te langdurig werk. Een compromis werd gevonden in een steekproef van 30% van het totaal. Ook wordt nog eens gewezen op de noodzaak om ruimte vrij te laten voor vragen die in de loop van het onderzoek

(10) C. DOUXCHAMPS-LEFEVRE, *Le traitement de la statistique douanière des Pays-Bas autrichiens*. Ibidem, T. 1, pp. 133-138.

(11) R. KURGAN-VAN HENTENRIJK en A.-C. DERUELLE, *L'Utilisation des ordinateurs et la recherche historique. Deux cas d'application : a) l'émigration belge d'outre-mer (1901-1912); b) la propriété foncière dans l'agglomération bruxelloise (1830-1914)*. Ibidem, T. 2, pp. 139-149.

aan het oorspronkelijke werkplan moeten toegevoegd worden.

De bijdrage over economische geschiedenis dient ook om haar meer algemene draagwijdte vermeld (12). Er is in het werk van de historicus zeer veel subjectiviteit. Deze is aanwezig in de werkhypothesen, in de inter- en extrapolaties waarmee wij door redenering of statistische ingreep de onvolkomenheden van de bronnen pogen op te vangen, en in de keuze van het te gebruiken materiaal. Om die graad van subjectiviteit te verminderen is de computer een verrijnd hulpinstrument, vooral door haar mogelijkheden in "cross-tabulation", enz. Zij laat ons toe in kwantitatieve geschiedenis aan een vorm van laboratoriumwerk te doen.

Tijdens het colloquium over de economische geschiedenis van België (13), meer bepaald in de vijfde sectie, werd eveneens verslag uitgebracht over de stand van het automatisch verwerken. Opnieuw uitgaande van de Luikse ervaringen met de telling van het jaar IX geeft Desama (14) hier een overzicht van een aantal problemen. Hij voegt er een interessant organigram voor de verwerking van materiaal aan toe. Maar de volgende idee : "...dès le moment où la nature et l'origine de la source deviennent secondaires dans la démarche critique, on est en droit de s'interroger sur la nécessité de maintenir les critères de classement actuellement en vigueur aux Archives de l'Etat" (blz. 33), wordt waarschijnlijk de "steen des aanstoots" bij discussies over archiefekonomie en over de vorming van de archivaris. Wij menen, dat een grondige en brede inventarisatie van historiografische en archiefekonomische denktechnieken nodig wordt, wil men een klaar inzicht verwerven in wat noodzakelijk is.

(12) H. VAN DER WEE, E. VAN CAUWENBERGHE en H. DAEMS, *Some new methodological concepts and the use of the computer in quantitative economic History*. Ibidem, T. 2, pp. 1-12.

(13) *Economische Geschiedenis van België. Behandeling van de Bronnen en Problematiek. Handelingen van het Colloquium te Brussel, 17-19 nov. 1971 (Ve en VIe secties)*. Teksten verzameld door H. COPPEJANS-DESMEDT en uitgegeven als extranummer 10 van "Archief- en Bibliotheekwezen in België", Brussel, 1973, 261 blz.

(14) Cl. DESAMA, *A propos de l'ordinateur et de l'interprétation de recensements nominatifs*. Ibidem, blz. 29-35.